

Gazdasági–funkcionális városfogalom

JENEY LÁSZLÓ¹

1 Terület- és településfejlesztés online tananyag 2020

Az urbanizáció történetének kezdetén az agrárfoglalkoztatás ugyan a városokat is jellemezte, azonban már a legkorábbi városokat is alapvetően megkülönböztette a falvaktól a bennük előforduló tevékenységek sokfélesége. Ez a funkcióbőség azóta is a városok fontos ismérve maradt, sőt az ipari forradalomtól kifejlődő modern városok és a falvak elkülönítésénél kifejezetten felértékelődött az eltérő gazdasági szerkezet, kiváltképp a mezőgazdaságon kívüli ágazatok aránya, amely alapján könnyen elválaszthatókká váltak az ipari jellegű városok és a továbbra is agrárkarakterű falvak. Napjainkban (legalábbis a fejlett világban) ugyanakkor a városok lehatárolásánál az agrárium gazdasági szerepe kevésbé mérvadó, ugyanis mind a városi, mind pedig a vidéki térségekben végbemenő terciarizáció révén a szolgáltatások meghatározóvá válnak, de a szolgáltató intézményeik magasabb szintje, a központi szerepkörök megléte továbbra is a városok fontos ismérve maradt.

Településhálózaton belüli sokoldalú és központi szerepkörök

Talán a legfontosabb városi sajátosság a dominánsan kevés funkciójú falvakkal szemben a *településhálózatban betöltött sokféle szerepkör*. A funkcióbőség összefüggésben áll a falvak és a városok eltérő adottságú földrajzi fekvésével, a környezetük ún. helyi és helyzeti energiáival.²

Ahol csupán egy-egy helyi energia (pl. jó termőtalaj, mezőgazdasági szempontból elegendő vízmennyiség, valamilyen gazdaságilag hasznosítható ásványkincs vagy akár gyógyvíz) fordul elő, jobbra az adott energiának megfelelő karakterrel rendelkező falvak alakulhattak ki. Az emberiség újkőkorszaki letelepedésétől (amelyet a szilárd hajlékhoz és növénytermesztéshez szükséges kőszerszámok tettek lehetővé) egészen a közelmúltig

2 A helyi és helyzeti energia elnevezések Cholnoky Jenőtől, a XX. század elejénnek egyik kiváló magyar geográfusától származnak.

a falvak túlnyomó többségét gazdasági szempontból az agrártevékenység dominálta. Ritkábban kialakultak falvak nem mezőgazdasági alapon is (például bányászfalvak vagy üdülőfalvak) is, de a falusi gazdaságot napjainkban is jellemzően egy-egy gazdasági tevékenység, ágazat uralja. Valójában a falvak mégsem tekinthetők a szó szoros értelemben monofunkcionálisnak, hiszen ha más nem, a domináns gazdasági tevékenység mellett lakófunkcióval is rendelkeznek, amelyet (jó esetben) kiegészítenek alapfokú oktatási, kulturális, egészségügyi vagy éppen közigazgatási szerepkörök is.

A tér azon kitüntetett pontjain viszont már városok fejlődhetek ki, ahol helyi helyett inkább már (a magasabb rendűnek számító) helyzeti energia fordul elő, vagy ahol több különböző helyi és helyzeti energia kombinálódik. A kedvező helyzeti energiák közé tartozik például az eltérő tájak találkozási zónája, ahol a helyi piacokon gazdát cserélhettek az eltérő szomszéd tájegységek sajátos árufelései (például a hegyvidékről származó fa és a síkvidékek gabonája). Így alakultak ki pl. az Északi-középhegység és az Alföld peremvidékén a vásárvárosok. Az eltérő tájak kontaktzónája mivel nem pont-, hanem vonalszerű,

így a vásárvárosok füzérszerűen egy sorba rendeződve ún. vásárvárosvonalat alkotnak.

A városok kifejlődésével párhuzamosan hamar megjelent tehát bennük a *kereskedelmi funkció*. A városi piacok egyre ismertebb, jelentősebb helyekké váltak az azokat felkereső, környékbeli lakosság számára is. A görög agóra, a római fórum, a középkori piactér nem csupán kereskedelmi funkciót tölthettek be, a központi terek a körük épülő templomokkal, uralkodói palotákkal fontos *kulturális, vallási és politikai szerepköröknek* is otthont adtak. A piacok közelsége előnyt jelentett a *kézműipar* megtelepedése számára is. A városi gazdaságban így fokozatosan (szó szerint) teret kaptak a mezőgazdaságon kívüli kereskedelmi és kisipari tevékenységek is. A gazdasági és politikai *vezető szerep* betöltése a *védelmi funkció* megjelenését is szükségessé tette a városokban, amely a városfal képében a falvaktól megkülönböztető fontos látványelemet is jelentett. Hagyományosan meghatározó jelentőségű tehát a városokban előforduló tevékenységek sokszínűsége. Míg a falvakban általában csak néhány funkció van jelen, a városok a különböző szolgáltatások széles skálájával rendelkeznek.

Nem csupán a szolgáltatási funkciók mennyiségében, hanem azok minőségében is alapvető különbség figyelhető meg a falvak és a városok között. Míg a falvakra általában kizárólag csupán alapfunkciók (pl. általános iskola, orvosi rendelő, kisbolt vagy rendőrőrs) jellemzőek, ugyanakkor a városok az alapellátás mellett *központi funkcióknak* is otthont adnak (pl. középiskola, kórház, áruház vagy rendőrkapitányság).

Számos ellátó tevékenység (oktatás, egészségügy, kereskedelem, rendvédelem) intézményhálózata hierarchikus elrendeződésű, az egyes szintekhez különböző intézménytípusok tartoznak (pl. az oktatásban óvoda, általános iskola, középiskola, egyetem). Mivel az egyes települések különböző hierarchiaszintű intézményeknek adnak otthont, a befogadott intézmények alapján maguk a települések is hierarchiába rendezhetők. Így maga a településhálózat is hierarchikus felépítésű, amelyben a hierarchia felső szintjein elhelyezkedő a városokra a vezető, központi szerepkörök jellemzők.

Egyes országokban (a kelet-közép-európai országok többségéhez hasonlóan hazánk is ide tartozik) a városok hivatalos meghatározásánál

azon központi funkciókkal rendelkező településeket tekintik városnak, amelyek saját népességük mellett a környező falvak lakóit is ellátják áruval és szolgáltatásokkal (funkcionális városfogalom) (KOVÁCS Z. 2002). Ebben a megközelítésben tehát a várost komplex mutatók alapján funkcionális értelemben különítik el a falutól, ahol a városi jogállás megítélésében különösen fontos hangsúlyt kap a megfelelő mennyiségű és minőségű központi szerepkört biztosító intézmény megléte vagy az infrastruktúra fejlettsége. A városi cím megítélésének magyarországi kritériumrendszere egyre engedékenyebbé vált, a hazai várossá nyilvánítás szabályainak kiürülése városállományunk előzőekben már említett „felhígulását” eredményezte. A városok központi szerepköreik szerinti meghatározásának egységes nemzetközi alkalmazásánál azonban alapvető nehézséget jelent, hogy a városi jelleghez kötött funkciók, intézmények és kommunális ellátások kritikus szintje és köre társadalmanként eltérhet, ráadásul a technikai fejlődéssel és fogyasztási szokásokkal párhuzamosan az elvárt központi funkciók időben is gyorsan változnak.

A mezőgazdaság szerény jelentősége

Az ipari forradalommal megjelenő modern városok a munkaerőigényes gyáripari termelés otthonává váltak, így a tevékenységi sokszínűségük mellett a gazdasági arculatuk is egyre határozottabban eltért a falvakétól. A városi gazdaságokat ekkortól mindmáig elsődlegesen a mezőgazdaságon kívüli ágazatok dominálják, ezek közül is a XX. század második feléig kifejezetten az *ipari tevékenység vált meghatározóvá*, ami alapvetően megkülönböztette őket a továbbra is agrárkarakterű falvaktól.

A társadalmi mobilitás (lakosság mezőgazdaságból iparba vándorlása) egyúttal földrajzi migrációt (faluból városba áramlást) is jelentett. De nem csak a gyárak vonzották a népességet a városokba, hanem fordítva is: az időközben hatalmasra nőtt metropoliszok, mint óriási közeli felvevőpiac egyúttal ideális telephelyeivé is váltak a nagyszériás fordista tömegtermelés számára. Egy térség gazdasági fejlettségét ekkoriban még jól kifejező iparosodottsága és városodottsága tehát kölcsönösen hatottak egymásra, így maga az iparosodással párhuzamosan végbemenő urbanizáció is végső soron a fejlettség, a modernitás

egyfajta fokmérőjévé vált. Bár az ipar dominiálta a korszak városi gazdaságait, ezek a városok sem tekinthetők monofunkcionálisnak, hiszen a zsúfolttá váló nagyváros működtetése megkövetelte, a technikai fejlődés pedig lehetővé is tette egy sor lakossági köz- és magánszolgáltatás (például közlekedési, oktatási, egészségügyi, közigazgatási, rendészeti, kommunális és kulturális szolgáltatás) fejlődését.

A XX. század második felében a jóléti társadalmak erősödő munkásszakszervezetei, a fejlődő világ, mint piaci versenytárs megerősödése, a kimerülő ipari nyersanyagforrások, az erősödő környezettudatosság, alternatív anyagok (pl. műanyag) és az anyagtakarékos technikai innovációk (pl. miniatürizáció) együttesen a nyersanyagtermelő és -feldolgozó nehézipar válságához vezettek a fejlett világban. Egy paradigmaváltás következett be, a posztmodern városokban továbbra is a mezőgazdaságon kívüli tevékenységek jellemzőek, de az ipar helyett már egyre inkább a *szolgáltató ágazatok válnak dominánssá* (dezindusztrializáció vagy terciarizáció). A városokban megmaradt ipar is inkább a kisszériás, környezettudatosabb posztfordista termelésre alakul át, míg a meglévő szolgáltatások

mellett sokféle újabb terciér és kvaterner szolgáltató, ún. „kreatív” ágazat erősödik fel (pl. pénzügyi, kutatás–fejlesztési, művészeti, szórakoztató, turisztikai vagy hírközlési tevékenységek). Az információs társadalomba intenzíven bekapcsolódó városok egyúttal az információáramlás elosztó központjaivá (hub) válnak. A korábbi központi piactér továbbra is megmaradt a városban (Time Square, Broadway, City of London), de a tevékenységi köre a kor igényének megfelelően átalakult. A harmadik évezred küszöbén a városi gazdaságokra a szolgáltatások nagyon színes, sokoldalú keveredése jellemző, ugyanakkor mindez a globalizálódó világban együtt járt azzal, hogy az egyes városok közötti egyedi különbségek részben el is halványultak.

Az agrárium alacsony súlyának figyelembe vétele a városok meghatározásánál leginkább napjainkban már csak a fejlődő világban releváns. Indiában például a kritikus 5000 fős népességszám és a 400 fő/km²-es népsűrűség mellett csak az a település lehet város, amelyben a férfi munkavállalók legalább 75 százaléka a nem mezőgazdasági szektorokban dolgozik (VARGA Á. 2012). A fejlett világban azonban az agráriumon kívüli ágazatok gazdasági aránya ma már kevésbé mérvadó a városok definiálásában, a terciér ágazatok ugyanis nem csupán a városi, hanem a vidéki gazdaságokban is egyre inkább teret hódítanak. A világ legfejlettebb országait tömörítő OECD vidéki térségeiben is átlagosan mindössze 14 százalék az agrárkeresők aránya.

Irodalomjegyzék

- KOVÁCS Z. 2002: Népeség- és településföldrajz. – Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- VARGA Á. 2012: A regionális gazdasági fejlettségi különbségek társadalmi háttere Indiában az ezredfordulón. – Tér és Társadalom (1.): pp. 67–85.